

TA`LIMDA SIFAT – ZAMON TALABI!

Dosent, Axmadiyorov Ulug'bek Solijonovich, dotsent Xalmamatova Lola Amankulovna
Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, O'zbekiston

E-mail: usa190380@mail.ru, usa190380@umail.uz, usa190380@gmail.com, kxalmamatova@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta`limda sifat tushunchasi va sifat masalalarining talqini xorijiy manbalar asosida tahlil etilgan. Xorijiy tajribalar esa O'zbekistondagi tajribalar bilan qiyoslangan. Oliy ta`limda sifat tushunchasini talqin qilishda Diana Grinning qarashlari ochib berilgan. Sifatni belgilash va baholash har doim bahs munozalar ichida bo'lib kelganligi misollar bilan yoritilgan. Britaniyalik mualliflar Jakson va Lundning oliy ta`limdagi sifatni baholash masalalariga yondoshishda «kontseptual tizim»i tahlil etilgan. Oliy ta`limda sifatga bo'lgan qiziqishning paydo bo'lishiga turtki bo'lgan omil va faktorlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: sifat, sifatni belgilash, sifatni baholash, tajriba, xorijiy manba, kontseptual tizim, omil.

Аннотация: В данной статье анализируются понятие качества и вопросы качества в высшем образовании, основываясь на международных источниках. Проведён сравнительный анализ международного опыта с опытом Узбекистана. Освещены видение и взгляды Дианы Грин на толкование понятия качества в высшем образовании. Показано с примерами, что определение и оценка качества всегда являлось предметом дискуссий. Также анализируется концептуальный подход к оценке качества в высшем образовании британских авторов Джексона и Лунда. Обоснованы факторы, послужившие причиной появления интереса к вопросам качества в высшем образовании.

Ключевые слова: качество, определение качества, оценка качества, опыт, зарубежный источник, концептуальная система, фактор.

Annotation: In this article the concept of quality and quality issues in higher education are discussed based on the international sources. The international practices are compared with the practices in Uzbekistan. The Diana Green's views on interpretation of the quality in higher education are highlighted. It is highlighted on some examples that the quality assessment and defining was always in dispute. Also, the article analyses the conceptual approach of British authors Jackson and Lund's to defining the quality of higher education is discussed. The triggered factors and forces in increasing the interest for quality in higher education are justified.

Key words: quality, definition of quality, quality assessment, experience, foreign source, conceptual system, factor.

Jahonning barcha oliy ta`lim muassasalarida oliy ta`lim sifati, ya`ni sifatli kadrlar tayyorlash hamma vaqt ham dolzarb masala bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Sifat masalasi, ayniqsa, XX asrning oxiri va XXI asrning boshlarida yana ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Aksariyat davlatlarda oliy ta`lim muassasalarining davlat tasarrufidan chiqarilishi, xususiy universitetlarning ko'payishi, shu bilan birga, ta`lim ham iqtisodiy tizimda tovar kabi baholanishi unga o'z mijozlari (buyurtmachi talablari) ga ega bo'lishi, bunda oliy ta`lim muassasalarining raqobatga kirishishi ularni sifatli kadr tayyorlashga majbur qilmoqda. Hozirgi davrda va kelajakda ham har bir oliy ta`lim muassasasi o'z mijozlarini o'zi topishi tamoyilida ishlaydi. Ya`ni, bitiruvchilarga bo'lgan talabning kuchayishi o'sha bitirib chiqayotgan ta`lim muassasasining yuqori ko'rsatkichlarga ega ekanligi va salohiyatligini bildiradi. Mana shunday beg'araz raqobat muhitida ta`lim muassasasi rostlanadi, shakllanadi va natijada raqobatbardosh kadrlar yetishib chiqadi. Demak, raqobatbardosh, sifatli kadr tayyorlaydigan oliy ta`lim muassasalari iqtisodiy jihatdan kuchayib boradi. Endi shu o'rinda raqobat vasifatning o'zi nima? Uning qanday komponentlari bor? degan savolga javob berish va ularni ilmiy tahlil etish lozim. Raqobatning lug'aviy ma'nosi "raqib" likka taqalib, qandaydir noxush kayfiyat qoldirsa-da, bozor iqtisodiyoti sharoitida uning turgan-bitgani foydali. Raqobat hamma vaqt ham sifatli bo'lishga yetaklaydi. Sifat va raqobat bir-biri bilan bog'liq va deyarli birga qo'llaniladigan terminlardir. Oliy ta`limda sifat bu ko'p

qirrali, ko'p darajali, va dinamik tushuncha bo'lib, u ta'lim modelining mazmuniy birligiga, muassasaning missiya va vazifalariga, hamda o'ziga xos ma'lum standartlarga bog'liqdir. Batafsilroq ta'rifni A. Karimov va L. Peregudovlar tomonidan berilgan: "Oliy ta'lim sohasida sifat ko'p qirrali kontsepsiya hisoblanadi. U ta'lim sohasidagi barcha funktsiya va faoliyat turlari – o'quv va akademik dasturlar, ilmiy tadqiqot va stipendiyalar, mutaxassis xodimlar bilan to'liq ta'minlanganlik, ta'lim oluvchilar, binolar, moddiy-texnika bazasi va jihozlarni, jamiyat va akademik muhit farovonligi yo'lidagi barcha ishlarni qamrab olishi kerak".

Rossiya Federatsiyasi manbalarida sifatning ta'rifida ko'p munozarali fikrlar bayon qilingan holda, uning qisqa va lo'nda ta'rifi ham berilgan, ya'ni sifat talablar tavsifiga xos moslik darajasidir. Uning ikki tomoni ko'rsatiladi: 1) ta'lim jarayoni natijasi sifati; 2) sifatni ta'minlovchi sistemalar tavsifi. Bunga ta'lim mazmuni, abiturentlarni tayyorlash jarayoni, pedagog kadrlar, axborot-metodik ta'minot, ta'lim texnologiyalari, ilmiy faoliyat kirishi aytiladi.

Shu bilan birga, sifat tushunchasi oliy ta'limdan manfaatdor guruhlar va turli vakolatli tashkilotlar tomonidan turlicha qabul kilinishi mumkin.

Xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan manbalarda uning uch komponenti haqida ma'lumotlar uchraydi:

1. Ta'lim sub`ektlari. U quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

– ta'lim tashkilotchilari. Ularga rektor, dekanat, o'quv bo'limi, kafedralar kiradi;

– ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi shaxslar. Ularga professor-o'qituvchi, metodist, maslahatchi, laborant, dastur va o'quv adabiyotlari kiradi;

– ta'lim xizmatlaridan bahramand bo'luvchi shaxslar. Ularga talaba va tinglovchilar kiradi.

2. Ta'limning me'yoriy hujjatlari. Ularga ta'lim kontsepsiyalari va paradigmatlari, o'qitish texnologiyalari, o'quv adabiyotlari, sifatli bilimlarni berish va nazorat qilish metodlari kiradi.

3. Ta'lim muhiti. Bunga ijtimoiy, madaniy, psixologik muhitlar kiradi.

Yuqoridagi komponentlarga kirgan har bir qismdagi tayyorgarlik darajasi pirovardida oliy ta'lim sifatini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasasi faoliyatida yuqoridagi komponentlar mavjud, lekin uni sifat darajasiga ko'tarish lozim. Bunda xorijiy tajribalarni o'rganish shu sohada takomilga erishish uchun asos bo'ladi.

Aytish mumkinki, bu sohada ish olib borishga O'zbekiston Respublikasida to'liq sharoit yaratilgan. Jumladan, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da shunday deyiladi: "O'zbekiston Respublikasi tomonidan inson huquqlari, bola huquqi sohasidagi shartnomalar va konventsiyalarning bajarilishi, kadrlar tayyorlash sohasida jahon ilg'or tajribasini hisobga olish, uzluksiz ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimining barcha jihatlariga daxldor bo'lib, uning rivojlanish omillaridir."

O'zbekiston Respublikasida ilm-fan va ta'lim tizimi dunyo tajribalari asosida yanada boyitib boriladi va shu tariqa globallashtirish jarayonida mamlakatimizdagi oliy ta'lim jahon ta'lim tizimida o'z o'rnini topib bormoqda. Demak, ta'limdagi «sifat» kategoriyasi Yetakchi komponent bo'lib xizmat qiladi. Xalq xo'jaligi va ta'limning qaysi turi va bosqichi bo'lmasin, uning bozor iqtisodi sharoitida yashashi va amal qilishida sifat mezonini asosiga tayanadi. Oliy ta'lim sohasida sifatning taminlanishi provardda Yetuk kadrlar tayyorlashga sabab bo'ladi. Bu isbot talab qilmaydigan aksioma bo'lib, u O'zbekiston Respublikasi hukumati, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi va oliy ta'lim muassasalarining bosh masalasiga aylangan. Albatta, o'quv jarayoni sifati va kadrlar tayyorlash sifati bir-birini taqozo qiladigan kategoriyalardir. Bu borada O'zbekiston Respublikasida jiddiy ishlar amalga oshirilgan: «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» to'lig'icha amalga oshirilmoqda, oliy ta'limda ikki bosqichli ta'lim, talabalar bilimni baholashning reyting tizimi, zamonaviy o'quv adabiyotlar yaratilgan, ta'limda innovatsion texnologiyalar joriy etilgan, va h.k. Shu bilan birgalikda jahon tajribalari ham o'rganilmoqdaki, bu esa, o'z navbatida, O'zbekistondagi oliy ta'limning jahon oliy ta'limining tarkibiy qismi sifatida globallashtirish jarayonlarida o'z o'rnini topib olayotganligidan dalolat bermoqda. Bu kabi jarayonlar ilmiy jamoatchilik tomonidan yanada o'rganilishi lozim.

Shuning uchun sifatning mohiyatini to'liq anglash va talqin etish ehtiyojlari paydo bo'ldi. Bunda jahon tajribasini tanqidiy tahlil etish maqsadga muvofiqdir. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, oliy ta'limda sifat va sifatni baholash masalasi XX asrning oxirida dunyo miqyosida eng dolzarb masala sifatida maydonga chiqqan. YUNESKO tomonidan 1998 yilda o'tkazilgan konferentsiyada butun dunyo

dekleratsiyasi qabul qilindi va uning 11-moddasi “Sifatni baholash” deb nomlandi va unda sifat oliy ta`lim sohasida ko`p o`lchamli kontseptsiya deb ta`riflandi. Unga ko`ra o`quv va akademik dasturlar, ilmiy tadqiqot ishlari, professor-o`qituvchilar, talabalar, o`quv binolari, moddiy-texnika bazasi, jihozlar, jamiyat uchun jon kuydirish, akademik muhit sifatni belgilovchi dasturlar sifatida keltiriladi. Shuningdek sifatni baholaydigan tashkilotlar to`g`risida ma`lumot beriladi.

Axborot manbalaridan olingan ma`lumotlar shuni ko`rsatadiki, jahon oliy ta`limidagi sifat tushunchasini yoritib berish va uning universal izohi bo`yicha muayyan va yakuniy to`xtamga kelingan emas. Shunday bo`lsa-da, uni talqin yoki interpretatsiya qilish orqali tushuntirib berishga dunyoda juda ko`plab olimlar harakat qilganlar. Bu borada g`arb olimlarining turlicha qarashlari yuzaga keldi.

Oliy ta`limda sifat tushunchasini talqin qilishda Diana Grinning qarashlari o`ziga xosdir. U sifatning ananaviy manosi (the traditional concept of quality) to`g`risida fikr yuritadi. Unga ko`ra, mijozlarga talablar darajasida mahsulot Yetkazish, servis ko`rsatish va muvaffaqiyatga erishish, imidjga ega bo`lish sifat hisoblanadi. Masalan, Mercedes yoki Rols Roys (Rolls Royce) avtomobil kompaniyalarining mahsulotlari, oliy ta`limda esa Oksford va Kembridj universitetlarining talabalar va tadqiqotchilar o`rtasida imidjga ega bo`lishi yaqqol misol bo`la oladi. Masalan, Oksford universitetida hozirgi kunda 20 mingdan ortiq ortiq talaba tahsil oladi, ularning 11734 tasi bakalavr va 8101 tasi bakalavrdan keyingi (magistratura, doktorantura va b.) bosqich ta`lim oluvchilaridir. Talabalarning 35 foizi chet elliklardir. Shundan AQSH (1421), Xitoy (705), Germaniya (632), Kanada (355), Hindiston (308), Avstraliya (253), Frantsiya (198), Irlandiya (188) va Italiya (178) liklardir. 85 nafar nobel laureatlarini dunyoga bergan Kembridj universitetida ham 19 ming talabaning 38 foizi xorijliklardir. Ular ko`p yillardan beri dunyo reytinglarida yuqori pog`onalarni egallab kelmoqda. Masalan, oxirgi Kembridj universiteti 2005 yilgi “Tayms oliy ta`lim reytingi (Times Higher Education-QS World University Rankings)” da 3 o`rinni va 2006 yilgi Xitoyning Jio Tong universitetidagi Oliy ta`lim tadqiqot markazi (Higher Education Research institute of Jiao Tong University in Mainland China) jahon universitetlari ligasi (The World’s Leading Universities) da 2 o`rinni egallagan.

Diana Grin mahsulot yoki servislarning standartlar yoki spetsifikatsiyalarga muvofiqligi (Conformance to specification or standards) to`g`risidagi fikri ham keng tarqalgan. Oliy ta`limda talabaning o`zlashtirishidagi yuqori natija va Yetarlicha malakaga ega bo`lishi standartlar orqali baholanadi. Masalan Britaniya oliy ta`lim muassasalarida “Akademik standart”larga muvofiqlik bo`lish ham sifatli deb qabul qilinadi.

D.Grinn sifatning maqsadga muvofiqligi (Quality as fitness for purpose) haqida ham fikr bildiradi. D.Grinn bu g`oyani bir necha savollar qo`yish orqali tushuntirib beradi: oliy ta`limning maqsadi jamiyatga Yetuk kadrlarni Yetkazib berish bo`lsa, u holda bu vazifani ular uddalay olayaptimi, ta`lim dasturlari Yetarlicha bilim va ko`nikmalarni aks ettira olganmi, muassasa o`zi belgilagan istiqbol (vision) va missiyalar ado etilmoqdami? va h.k. Demak, ushbu qarashlar ta`lim standartlari sifatining asosini aniqlashda asos bo`ladi deb baholandi.

Oliy ta`limning maqsadini aniqlash va interpretatsiya qilishda turli qarama-qarshi fikrlar ham mavjud. Oliy ta`lim maqsadini talabalar, o`qituvchilar, ilmiy xodimlar, rahbariyat yoki hukumat aniqlab berishi munozarasi ham bor. Albatta, ushbu manfaatdor guruhlarning oliy ta`limdan ko`zlagan maqsadlari bir-birlaridan ayni o`rinda farqli va ularning uyg`unligi ham bor. Bu esa oliy ta`limning ko`p maqsadli ekanligini ham ko`rsatadi.

D.Grinn sifat mijozlarning talab va ehtiyojlariga qaratilganligini (Quality as meeting customers stated or implied needs) ta`kidlaydi. Bunday fikrni L.Vlaseanu, L.Grunberg va D.Parleular ham tasdiqlaydilar. Dunyoda keyingi 20 yil mobaynida mahsulot ishlab chiqarish ma`lum bir andozalarga emas, balki mijozlarning talab va ehtiyojlaridan kelib chiqib amalga oshirildi. Lekin ishlab chiqarishdan farqli o`laroq davlat sektorlarida «mijoz»ning kim ekanligi ham munozara qilinadi. Ayniqsa, oliy ta`limda mijozni aniqlashda fikrlar qarama-qarshiligi mavjud. Oliy ta`limdagi mijoz deganda, uning xizmatidan foydalanuvchilar (talabalar)mi yoki xizmat ko`rsatuvchilar (o`qituvchi yoki hukumat) mi? Talaba mijozmi yoki «mahsulot»mi yoki har ikkalasimi? Albatta, talabaning intellektual ehtiyojidan kelib chiqadigan xizmatlar (yaxshi kutubxona, shinam yotoqhona yoki boshqalar bilan taminlanganlik)ning sifat darajasini baholash oson. Lekin oliy ta`limda u boshqa jarayonlarda kechadi, chunki unda xizmatning mazmuni deganda, o`qitish va o`rganish jarayoni hamda o`qituvchi va talaba

o'rtasidagi munosabat va muloqot bo'lib qolmoqda. Ishlab chiqarishdan farqli o'laroq, oliy ta'limda xizmat ko'rsatish yoki ishlab chiqarish jarayoni talaba va o'qituvchi o'rtasidagi uyg'unlikda aks etadi. Shuningdek, oliy ta'limdagi sifat mezonlarini faqat talabning talab va istaklari belgilamaydi, balki oliy ta'limda rahbariyatni ta'lim jarayoni sifati qiziqtirsa, talaba, ota-ona va buyurtmachilarni esa ta'lim natijalari sifati ko'proq qiziqtirishi mumkin. Oliy ta'lim va uning mijozi borasida O'zbekiston Respublikasi ta'lim to'g'risidagi manbalarda ishlab chiqarish kadrlar tayyorlash tizimida buyurtmachi va iste'molchi funktsiyalarini bajarib, tegishli sohalar uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayonida faol ishtirok etishi ta'kidlangan.

Sifatni belgilash va baholash ham har doim bahs munozalar ichida bo'lib kelgan. K.Kampbel va K.Roznialarning: «Sifat baholanmaydi va o'lchanmaydi, balki ilm ahli tomonidan sifatning qayerda va qachon taminlanishi tan olinadi» degan talqini ham mavjud va u ham turli munozaralarning yana ham kuchayishiga sabab bo'ladi. Britaniyalik mualliflar N.Jakson va X.Lund oliy ta'limdagi sifatni baholash masalalariga yondashishda «kontseptual tizim»ga asoslanadilar.

Ushbu tizim oliy ta'limning asosiy mohiyati va funktsiyalaridan tashkil topgan bo'lib, ular «Kirim va resurs» (Input), «Jarayon» (Process), «Natija va maqsad» (Output) kabi ketma-ket ta'sir qiluvchi bo'limlarga bo'lingan. Sifatni belgilovchi «Kirim va resurs» bo'limida ta'lim jaryonini yo'lga qo'yish uchun zarur bo'lgan barcha resurs turlari hisobga olingan. «Jarayon»ning samarali olib borilishi va «natija»ga erishishda resurslar sifatiga va andozaga mos kelishiga alohida ahamiyat beriladi. Umuman olganda, «Kirim va resurs», «Jarayon», «Natija va maqsad» elementlari ta'lim tadqiqotlarining asosi hisoblanib, aksariyat adabiyotlarda keng yoritilgan. Norvegiyalik mualliflar Y.Cheng va V.Tam ham ushbu elementlar asosida oliy ta'lim sifatini belgilash kerak deb biladilar. Ctandartlar ham shu bo'limlar bo'yicha belgilanishi ta'kidlangan. Ular D.Grin fikrlariga qo'shilgan holda, sifatni belgilashda oliy ta'limdan manfaatdor guruhlar, yani «mijoz»lar tomonidan kutilajak talab va istaklar asosida amalga oshirilishini qo'llab-quvvatlaydilar. CHeng va Tam manfaatdorlarni ichki va tashqi guruhlariga bo'lib, ichki guruhni oliy ta'lim muassasasi talabalari, o'qituvchilari, ishchi-xodimlari tashkil etsa, tashqi guruhni vazirliklar, davlat va xususiy tashkilotlar, organlar va talaba bo'lishni istovchi yoshlardan iborat deb biladilar.

Turli mintaqa va mamlakatlarda ta'lim sifatiga qiziqishning o'sib borishi o'ziga xos tarzda kechdi. Bunga jamiyatda, fanda, iqtisodiyotda globalizatsiya jarayonlarining boshlanishi va misli ko'rilmagan darajada tez avj olishi asosiy omil bo'ldi. Benchmarking yoki boshqa metod va uslublar barchasi bir maqsad uchun, ya'ni muassasada sifatga erishish va uni ko'tarish uchun xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida quyidagilarni keltirish mumkin:

1. Oliy ta'limda sifatga erishish uning salohiyatini, iqtisodiy barqarorligini ta'minlovchi kafolatdir.
2. Xorijiy axborot manbalari bo'yicha oliy ta'lim sifati o'rnatilgan me'yorlarga, talablar bo'yicha tayyorlangan kadrlarning mosligidir.
3. Oliy ta'lim muassasalarida sifatni ta'minlovchi tuzilmalar – bu ta'lim sub`ektlari, ta'limning me'yoriy asoslari va ta'lim muhitidir.
4. Xorijiy mamlakatlarda sifatning an'anaviy tushunchasi mijoz (talaba, buyurtmachi)ga yuqori darajada mahsulot (kadr) Yetkazib berish, servis ko'rsatish va imidjga ega bo'lishdir.
5. Xorijiy mamlakatlarda mahsulot (kadr) va servis (talabalarni o'qitish) bo'yicha bir necha qarashlar yuzaga kelganki, ular iqtisodda bo'lsin, ta'limda bo'lsin, muvaffaqiyat bilan qo'llanmoqda.
6. Xorijiy mamlakatlarda oliy ta'lim muassasalari avtonomiyasining oshib borishi ularda sifatli kadr tayyorlash vazifasini keltirib chiqarar edi. Aks holda bunday oliy ta'lim muassasalari reytingi tushib ketadi va raqobatda o'z o'rnini yo'qotishiga to'g'ri keladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Баркамол авлод орзуси, Т., 2000. 165-бет.
2. Lazăr Vlăsceanu, Laura Grünberg, and Dan Pârlea. (2004). Quality Assurance and Accreditation: A Glossary of Basic Terms and Definitions. Bucharest: UNESCO [ISBN 92-9069-178-6].

3. Каримов А.А., Перегудов Л.В. Основы системы мониторинга и управления качеством высшего образования. Т-2003. Стр. 46., Олий таълим менежменти ва иқтисодиёти. Т-2002. 51-б.
4. Левшина В.В. Развитие методологии создания системы менеджмента ачества вуза// Университетское управление. Архив. 2003, № 2, стр.1.
5. Наймушин А.И. Структура системы управления качеством образования. Основные направления развития.
6. Интернет янгиликлари //Ахборот технологиялари ва масофавий ўқитиш маркази ахборотномаси, 2004, Январь, 7-б.
7. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури //Олий таълим, “Шарқ”: Т., 2001, 29-б.
8. Мирқурбанов Н.М, Аношкина В, Данилова-Кросс Е. высшее образование в Узбекистане: состояние и рекомендации. /Аналитическая записка, 2009. № 1 (12), www.undp.uz/publications
9. Green, Diana, ed. (1994). What is Quality in Higher Education? Society for Research into Higher Education, Ltd., London (England). p1-21.
10. Maureen Brookes, Nina Becket (2007). Quality Management in Higher Education: A Review of International
11. Issues and Practice /The International Journal for Quality and Standards. P1-10.